

UOT: 821.09

Nəcibə BAĞIRZADƏ
AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli
Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
necibe.bagirzade@bk.ru

FİRİDUN BƏY KÖÇƏRLİNİN “BALALARA HƏDİYYƏ” KİTABI HAQQINDA M.Ə.RƏSULZADƏNİN MÜLAHİZƏLƏRİ

Açar sözlər: M.Ə.Rəsulzadə, Firidun bəy Köçərli, “Balalara hədiyyə”, uşaq ədəbiyyatı, milliyyət hissi, el ədəbiyyatı

Keywords: M.A.Rasulzade, Firidun bey Kocharli, “Gift to Children”, children’s literature, nationality, folk literature

Ключевые слова: М.А.Расулзаде, Фиридун бек Кочарли, «Подарок детям», детская литература, национальность, народная литература

Giriş. Abdulla Şaiq “İqbal” qəzetinin 18 və 21 oktyabr 1913-cü il, 482 və 485-ci saylarında dərc edilmiş “Dilimiz və ədəbiyyatımız” adlı məqaləsində yazırdı ki, “bizim ədəbiyyatımız o qədər vüsətlidir ki, onu yazmaqla qurtaracaq şeylərdən deyil. Millətimizin istedad və məharəti fitrilərinə və əhvali-ruhiyyəsinə aşına olmaq istəyənlər möhtərəm bəradərim Firidun bəy Köçərli cənablarının təlif etdiyi “Balalara hədiyyə” nam kitabçasından istifadə edə bilərlər. Həqiqətdə bəradərim Firidun bəy camaatımızın arasındakı nağıl, məsəl, tapmaca və şeirləri bir yerə toplamaqla Qafqaz müsəlmanlarının boynuna böyük bir haqq qoymuşdur. Söz yox ki, itmiş-batmış o qiymətli gövhərləri cəm etmək Firidun bəy cənablarına ağır zəhmət ilə müyəssər olmuşdur” [2, s.27-28]. “Qiymətli gövhərləri cəm edən Firidun bəy” özü də bu millətin qiymətli gövhərlərindən idi. O, bəy nəslindən idi. Bəylərin, xanların hədiyyəsi daha çox maddi sərvətlərlə bağlı olduğuna rəğmən Firidun bəyin “Hədiyyə”si mənəvi dəyərlərə söykənirdi və bu hədiyyə adında olduğu kimi, təkcə balalar üçün deyil, bütün xalq, millət üçün idi. Artıq yüz ildən çoxdur ki, Firidun bəyin böyük sevgi və səxavətlə bağışladığı bu hədiyyədən bütün məmləkətin böyüklü-kiçikli hər bir övladına pay düşür. Firidun bəy bu hədiyyəyə qəlbinin işığını qatmışdı ki, həmin işıq vətən övladlarının ömründə bir çıraq oldu, yolunu aydınlattı. Firidun bəy bu hədiyyəni böyük arzularla hazırlamışdı ki, sovet rejiminin millət fədailərinə qarşı yönəlmiş qətləmi ucbatından bəhrəsini görmək özünə qismət olmasa belə, məmləkətin çocuqları həmin arzuların gerçəkləşdiyi günlərin sevincini yaşaya bildi. Firidun bəy əl boyda kağız parçasına yerləşən hədiyyəsi ilə millətin keçmişindən sabahına bir körpü saldı ki, bu körpünün dəyəri heç bir sərvətlə ölçülə, eyni bir tərəzidə çəkilə bilməz. Onun xalq və millət qarşısındakı xidmətlərini akademik R.Hüseynovun “Ayrılıq olmayacaq” adlı məqaləsindəki bu sətirlər olduqca dəqiq ifadə edir: “Firidun bəy istiqlalın beşiyi başında duranlardan idi. İstiqlal Bəyannaməsinə ilk imza atanlardan idi” [5, s.765]. Elə bu iki sətirdə yazılanlar Firidun bəy Köçərlinin nə qədər dəyərliliyi bir ziyalı, millətin taleyində necə böyük bir rol oynamış şəxsiyyətlərdən olduğunu anlatmağa yetərlidir. Cümhuriyyət qurucusunun Firidun bəyə olan rəğbəti də, təbii ki, həm də bu üzdən olub. Amma səbəb təkcə bu deyildi.

M.Ə.Rəsulzadə “Balalara hədiyyə”nin dəyəri haqqında. M.Ə.Rəsulzadə kimi millətin adını tarixə yazan bir imza sahibi millətin maariflənməsi yolunda

carpışan bir ziyalının fədakar əməyini, zəhmətini hələ cümhuriyyətin qurulmasından çox-çox əvvəl dəyərləndirmişdi. Bu dəyər onun Firidun bəyin “Balalara hədiyyə” kitabı haqqında yazdığı məqalədə də aydın görünür. M.Ə.Rəsulzadə “İqbal” qəzetinin 20 aprel 1914-cü il, 634-cü nömrəsində toplu haqqında ayrıca bir məqalə yazmış, “Balalara hədiyyə”nin işıq üzü gördüyü andan mətbuatda necə bir əks-səda doğurduğunu, onun haqqında dönə-dönə söhbət açmağa ehtiyac olduğunu qeyd etmişdir. Bunun səbəblərindən birinin, bəlkə də birincisinin Azərbaycanda, eləcə də Türk dünyasında uşaq ədəbiyyatının, demək olar ki, yoxluğu ilə əlaqələndirmişdir. M.Ə.Rəsulzadə uşaq ədəbiyyatının nə qədər vacib olduğunu bəlkə də hər kəsdən çox anlayan ziyalılardan idi. Ona görə ki, uşaq ədəbiyyatının kiçik oxucuların dünyagörüşünün formalaşmasında necə böyük rolu olduğunu fərqləndirirdi. Dünya ədəbiyyatının misilsiz şedevrləri ilə tanış olan mükəmməl oxucunun böyük ədəbiyyatla tanışlığı məhz həmin zamanlardan başlayır. Kitaba maraq şəkilli kitablardan böyükklərin oxuduğu sətirlərdən, misralardan doğulur. Bu mənada M.Ə.Rəsulzadə kiçik türk oxucusuna hədiyyə edilən bu kitabı bütün Türk və İslam aləmində görünməmiş “şahkar bir əsər” adlandırır.

Professor Vaqif Sultanlının da qeyd etdiyi kimi: “M.Ə.Rəsulzadə, eyni zamanda, uşaq ədəbiyyatına xüsusi önəm vermiş, gənc nəslin milli ruhda tərbiyəsində yazıçı və şairlərin üzərinə düşən vəzifələrin böyük olduğuna diqqəti çəkmişdir. Firidun bəy Köçərlinin “Balalara hədiyyə” kitabına həsr etdiyi məqalədə müasirlərinin diqqətini bu sahədə görülməli işlərin vacibliyinə yönəldərək yazırdı: “Məlumdur ki, bizdə uşaq ədəbiyyatı yox kimidir. Axırncı bir-iki ildən bəri uşaq ədəbiyyatı namına bir çox xırda-mırda kitabçalar yazılmışsa da, bunların çoxusu gərək üsuli-təlim və gərək digər mülhizəsi ilzam olan nöqtəyi-nəzərdən məktəb uşaqlarına veriləcək əsərlər deyildir” [10, s.195].

Sanki bütün cəmiyyətin ehtiyac duyduğu, səbirsizliklə gözlədiyi “hədiyyə”ni onlara məhz Firidun bəy bağışladı. Bu da səbəbsiz deyildi. Rus məktəbində rus şairlərinə bələd olduğca, rusların rus dilində dadlı-dadlı şeirlərini oxuduqca, düşünürdü ki, “hər millətin ana dilində şeirləri və başqa yazıları olduğu kibi, türklərin də türk dilində şeirləri olmalıdır və türkün şeirləri varmı? Varsa, nə üçün hələ indiyə kibi toplanılmayıbdır? Bunu kim toplansın və nə cürə toplansın?..” İştə bu suallar Firidun bəyi ömrünün axırına kibi məşğul etmiş və günlərinin də ən dəyərlilərini bu məsələnin həllinə sərf etmişdir” [3, s.13-14]. Firidun bəy Köçərlinin xalqa, millətə həsr etdiyi həmin dəyərlili günlərinin bəhrəsi olan “Balalara hədiyyə” adlı kitabı 1912-ci ildə Bakıda “Kaspi” mətbəəsində nəşr edilmişdir. Kitabda “mühərririn ifadəyi-məramı” belə ifadə olunmuşdu: “Keçmişdə şən və qüvvət sahibi olan türk (azərbaycanlı) milləti öz məişətinə, ayin və adətinə dair yaratdığı qısm-qısm nağıl və hekayələr, gözəl mənzumə və ədəbiyyatlar, hikmətamiz məsəllər, atalar sözləri, nazik (incə – **red.**) mənalı müəmma və tapmacalar, balalar qəlbi açan düzgülər və yanıltmaclar, heyvanat qisminə məxsus sayacı sözləri mürur ilə xatirələrdən çıxıbdir və bu halda unudulmaqdadır. O millət ki öz tarixini, dolanacağını, Vətəninə və dilini sevir, bu qism əsərləri kəmalə-şövq və diqqətlə cəm edib ziqiymət sərmayə kimi saxlayır və balalarının ilk təlim və tərbiyəsi onları öyrətməklə başlayır” [6, s.3].

M.Ə.Rəsulzadə “Balalara hədiyyə”dən yazarkən incə mətləblərə toxunduğu bu məqaləsində uşaq ədəbiyyatının yaranması məsələsinə də olduğca ustalıqla yanaşır. Uşaqlar üçün yazmaq çətindir, çünki balacalarla onların öz dilində, anlama biləcəkləri dildə danışmaq lazımdır. Burada M.Ə.Rəsulzadənin məsələyə sanki

püxtələşmiş bir uşaq yazıçısı kimi, bütün problemlərdə olduğu kimi, doğru yanaşmasını müşahidə edirik. Məqalədə olduqca önəmli daha bir məqam da Rəsulzadənin illər sonra gerçəkləşdirəcəyi arzusunun şərtləri, qurulacaq dövlət üçün vətənpərvər, millətini sevən, tarixinə, keçmişinə sayğıyla yanaşan, milli dəyərləri özündən sonra gələnlərə ötürəcək vətəndaşlar yetişdirmək istəyi də aydın görünür. Həmin milləti sevən vətənpərvərlərə bu böyük mənəvi dəyərləri uşaq yaşlarından aşılamaq gerek idi ki, Rəsulzadə “Balalara hədiyyə” kitabı haqqında yazdığı məqaləsində bu düşüncələrini ifadə edirdi. Aydındır ki, üç-beş yaşlarında uşaqlara “millət”, “xalq”, “vətən” sözlərini dedirməklə onlara bu sözlərin mahiyyətini anlatmaq mümkün deyildir. Amma bu torpaqda bitən otu, çiçəyi, ağacı tanıtmaqla, anaların oxuduğu laylaları, ninniləri dinlətməklə, nənələrin yaddaşında yaşayan nağılları danışmaqla onlara vətəni sevdirmək mümkündür. Rəsulzadə yazır: “Milliyyət hissinin insana peyvənd olunması üçün hər bir millətin özünəməxsus təbii vasilələri təbii olduğu üzrə milli yolları vardır. Bir uşağı tədrisi bir yolda bu kimi hallarla mütəhəssis etmək üçün elm dəxi o vasilələrdən istifadə etməlidir. İştə “Balalara hədiyyə” bu təriq istifadəni işlətməmiş və olduqca müvəffəq olmuşdur” [8, s.326].

M.Ə.Rəsulzadə sanki bir təəssüf və həsədlə başqa mədəni millətlərdə el ədəbiyyatının cild-cild kitablar şəklində toplanıb tədqiq edildiyini qeyd edir və folklorun hər bir millətin taleyində oynadığı rol haqqında çox dəqiq, dolğun, mükəmməl və maraqlı fikirlər bildirir: “Bu el ədəbiyyatı, bu milli epos bizdə də vardır. Bizdə də onun xalq etdiyi gunagun işkali var, bizdə də o millətin əhvali-ruhiyyə və səciyyəyi-zatiyyəsinə təsvir və ayinədə göstərər kimi göstərər parçalara malikdir.

Bir millətin məbadi-əhvalına dair tarixi kitabları məfqud olsa, o millətin el ədəbiyyatını tədqiq etməklə məzkur millətin ibtidai halında keçirdiyi xüsusi əhvalları haqqında bir çox məlumat və təfəsil əldə etmək qabildir. Çünki o ədəbiyyat bir şəxsin öz mühiti xaricində onun təsiratından azad olaraq fərdi bir surətdə xalq olunmamışdır. O, bütün xalqın, bütün millətin ruhunun, həyatının, hal və güzarişinin müştərəkən yaratdığıdır” [8, s.327]. Həqiqətən də belədir, “Balalara hədiyyə” kitabını vərəqlədikcə M.Ə.Rəsulzadənin fikirlərinin təsdiqini görürük. XIX əsrin sonları, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ziyalıları narahat edən ən böyük problemlərdən biri də qadın hüquqsuzluğu olmuşdur. Bu mövzu M.F.Axundov, C.Məmmədquluzadə, daha sonralar H.Cavid, C.Cabbarlı kimi yazıçıların əsərlərində öz əksini tapmışdır. Lakin təkcə bir qadın kimi deyil, bir insan kimi də hüquqları tapdanan zərif cinsin nümayəndələrinin dərdləri ədəbi qəhrəmanlara çevrilmədiyi zamanlarda belə xalqın dilində dolaşan, ağızdan-ağıza ötürülən bayatılarda, atalar sözlərində, deyimlərdə ifadə olunmuşdur. Firidun bəy Köçərli “Balalara hədiyyə” kitabında bu mövzuyla bağlı da folklor nümunələrini toplayıb çap etdirmişdir.

“Qız idim, sultan idim, Nişanlandım, xan oldum, Gəlin oldum, qul oldum, ayaqlara çul oldum” [6, s.49]. Bu kiçik parçada şəriət qanunları adı altında həm mənəvi, həm fiziki cəhətdən təzyiqlərə məruz qalan, cəmiyyətdən kənarlaşdırılıb evin bir küncünə qapadılan Şərq qadınlarının cild-cild kitablara sığışmayan ağır həyatı təsvir edilib. Bu, həmin ağır şərtlər altında əzab çəkən qadınların öz qəlbindən qopan fəryadlardır. Özü çoxdan unudulub gedən əzabkeş xanımların qaralara bürünmüş həyatının ağrı-acısı, dərdi-ələmi yüz illərdir ki, unudulmamışdır. Problemin özü ilə birlikdə nəsil-dən-nəslə ötürülmüşdür. Firidun bəy kimi ziyalılar, təbii ki, qadının cəmiyyət tərəfindən sıxışdırıldığını, mənən əzildiyini gördüyü üçün

oxuyub savad almasını, cəmiyyətdə özünə yer tuta bilməsi üçün maariflənmesini arzulayırdı. O, M.F.Axundov haqqında yazdığı məqaləsində bu narahatlığını belə ifadə etmiş və cəmiyyətə doğru yol da göstərmişdi. “Arvadlarımıza təlim və tərbiyə verib onlar ilə hüsn-müamilə etsə idik, hüquq və ixtiyarını müraat edib zülm etməsəydik, bu vaxta qədər avam halında qalmazdılar, caduya və pitiyə inanmazdılar, övladlarına gözəl tərbiyə verər, ərlərinə və qardaşlarına çox işlərdə köməkçi olub, məişətimizə rəvnəq və zinət verərdilər, yaxşı işlərə bizi qeyrətləndirib fəna işlərdən və qəbih əməllərdən çəkindirərdilər” [7, s.207]. Firidun bəyin bu çox yığcam fikirlərində nə qədər dərin mənalar – cəmiyyəti geridə qoyan, işığın önünü kəsən, nəfəsliyi daraldan acı gerçəklərin ifadəsi var. O, bu bir neçə sətirdə yazılanlarla sanki cəmiyyətin üzünə ayna tutur, ona bütün dərdlərinin çarəsini göstərir, onu doğru yola yönəltməyə cəhd göstərir. Təhsil görmüş qadın təkcə ailə üçün deyil, cəmiyyət üçün, vətən və millət üçün də xeyirli övladlar böyüdə bilər. Millətin aydınlığa çıxması, təbii ki, təhsildən və maariflənməkdən keçir. Şəriət qanunlarının, cəhalətin, geriliyin, elmsizliyin tüğyan elədiyi bir mühitdə qızların, qadınların taleyi Firidun bəy kimi ziyalıları narahat etməyə bilməzdi. “Hələ 1909-cu ildə çap olunmuş bir məqaləsində Köçərli Nekrasovun “Rus qadınları” əsərindən danışarkən bütün Rusiyada qadının qul vəziyyətində olduğunu qeyd edir və göstərirdi ki, Şərqdə də qadın “anadan kəniz doğulur”, ərinə kənizlik edir, həmişə ona ər yox, sahibim deyir, axırda tərbiyəsiz övladına da ana yox, kəniz olur” [11].

Həmin məqaləsində tədqiqatçının xalq ədəbiyyatından aldığı, hüquqsuz qadınların dərdlərini ifadə edən aşağıdakı bənd qadınları insan yerinə qoymayan istismarçı cəmiyyət quruluşunun mənfi qayda-qanunlarına qarşı amansız bir ittihamnamə idi:

Qız idim, sultan idim,
Nişanlandım, xan oldum.
Gəlin oldum, qul oldum,
Ayaqlara çul oldum” [7, s.206].

Firidun bəy Köçərli kitabın başqa yerində də qadın hüquqsuzluğu ilə bağlı parça verir. “Qız idim, geydirdilər zövqü-səfa köynəyini, nişanlandım, geydirdilər şövqü-səfa köynəyini, gəlin oldum, geydirdilər cövrü-cəfa köynəyini” [6, s.59]. Bu kiçik parçada da bütünlükdə Şərq, eləcə də Azərbaycan qadınlarının acılarıyla dolu həyatını əks etdirən həqiqət var. Firidun bəyin həmin parçaları kitaba salmağı təsadüfi sayıla bilməz. “Hərəkətsiz hissəməiz” adlı bir məqaləsində Firidun bəy sübut edir ki, qadınların bağlı qalmasına görə müsəlmanlar çox nemətdən məhrum olurlar. Qadınlar bağlı qaldıqca tamamilə mədəniyyətə irişmək mümkün olmayacaqdır [11]. Haman məqalədən “Zaqafqaziya” qəzetəsində bəhs edərək Firidun bəy şikayət yazır ki, müsəlman intellidentləri bu qədər mühüm bir məsələyə əhəmiyyət vermirlər [12].

Yenə haman qəzetənin 11-ci nömrəsində bir çox tarixi dəlillərdən sonra Firidun bəy yazır ki, çox heyiflər olsun ki, bunun kimi mühüm bir məsələyə türk qəzetələri heç diqqət vermək istəməirlər. “İslama görə və İslamda qadın” əsərinin müəllifi olan Əhməd bəy Ağayev İslamın tərəqqisini əlifbanın dəyişməsində və qadının azadlığında gördüyü halda, idarə etdiyi “İrşad” və “Tərəqqi” qəzetlərində bu xüsusda heç nə yazmamış. Baron Rozenin çadra xüsusundakı məqaləsini “Tərcüman” qəzetəsində dərc etmiş olan İsmayıl bəy Qaspirinski də qadın məsələsinin həllini ruhanilərə buraxaraq kənardan bəkləyir ki, hansı tərəf güclü

olarsa, özünü o tərəfə saxlasın. Amma “Molla Nəsrəddin” məcmuəsi bunların ziddinədir [3, s.29; 12].

Firidun bəy Köçərli millətin irəliyə doğru addım atması, aydınlanması yolunda qadınların əvəzsiz rolu ola biləcəyini bir çox ziyalılar kimi öncədən dərk etmiş, bu mövzuda xeyli yazılar yazmışdır. Önəmli olan isə odur ki, Firidun bəy bu məsələdə heç kəsə güzəştə getməmiş, millətin işıqlı sabahları naminə qəti fikir bildirməkdə çətinlik çəkən, tərəddüd edən ziyalıları qınamaqdan belə çəkinməmişdir. Təbii ki, ona bu cəsarəti verən milli təəssübkeşliyi, xalq və millət sevgisi olmuşdur.

“Balalara hədiyyə” nəşr edildiyi vaxtdan oxucularda böyük maraq doğurmuş, bu günə qədər öz aktuallığını saxlamış dəyərli ədəbi nümunələrdəndir. Firidun bəy bu kitabın nəşr edilməsi üçün xeyli əmək və zaman sərf etmişdi. Kitabın nəşri böyük mənəvi sıxıntılar bahasına başa gəlmişdi. “F.Köçərli 1910-cu ildə “Qafqaz şüərasının tərcümeyi-halı”, “Ədəbiyyata bir nəzər” və “Balalara hədiyyə” əsərləri üzərində işini başa çatdırır, onların nəşri uğrunda mübarizə aparır, lakin ədibin səyləri heç bir nəticə vermir. Uzun-uzadı danışıqlardan sonra 1912-ci ildə ancaq “Balalara hədiyyə” toplusunu Bakıda İ.Aşurbəyovun “Kaspi” mətbəəsində nəşr etdirməyə nail olur. Məcmuənin nəşri dövrü mətbuatda böyük ədəbi hadisə kimi qeyd olunur” [1, s.219].

Kitabda məsəllər, tapmacalar, yanıltmaclar, “Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm”, “Göyçək Fatmanın nağılı”, “Pıspısa xanım və Siçan bəy” kimi bu gün bizə yaxşı tanış olan nağıllar da yer almışdı. Düşünürük ki, Firidun bəy bir kitaba topladığı bu nümunələrin millətin övladlarına hansı dəyərli mesajı ötürəcəyinə görə onları döənə-döənə nəzərdən keçirmişdir. “Bugünün işini sabaha qoyma”, “Qalan işə qar yağar”, “Əldən qalan əlli il qalar” kimi məsəllərlə vətənin gələcəyi olan balaca oxuculara işgüzar, zəhmətsevər, çevik, mübariz olmağı aşılamaq istəmişdi. Fikrimizi təsdiqləmək üçün kitabdakı digər məsəllərə də müraciət etmək olar. “Çox yığcam və konkret bir nəticə ilə qurtaran “Ərincək it” nağılında isə tənbellik pislənir, insanlarda əməyə, zəhmətə məhəbbət hissi aşılır. Bu nağılın qısa məzmununa diqqət yetirək: “Qış olanda it deyir: Yaz olaydı, özümə bir çuxa toxuyaydım. Elə ki yaz gəlir, it tənbelləşib deyir: Eh, kim əyirib, kim toxuyacaq?!” [1, s.5].

Firidun bəy Köçərlinin bir özəlliyi də ondadır ki, hər bir nağılın sonunda onun məzmununa uyğun məsəllər, atalar sözləri verib. Bu nağılın sonunda da sırf nağılın məzmununu özündə əks etdirən atalar sözləri diqqətimizi cəlb edir:

Bu günün işini sabaha qoyma.

Qalan işə qar yağar.

Əldən qalan əlli il qalar.

Qorx payızdan, qabağından qış gəlir,

Qorxma qışdan, qabağından yaz gəlir [1, s.5].

Sırf nəsihətamiz və tərbiyəvi mövzuda olan bu nağıllar insanların xasiyyə-tindəki nöqsanları qamçılayır və onları pis işlərdən çəkəndirməyə çalışır” [4, s. 88-89].

Kitabda həmçinin yeri gəldikcə balaca oxuculara ev heyvanları haqqında məlumat verilmişdir ki, bu da uşaqlara lap balaca vaxtından həm təbiəti, həm də heyvanları sevmək, onları qorumaq və qayğısını çəkmək kimi insani duyğular, xeyirxahlıq hissi aşılamağa kömək edir. “Balalara hədiyyə”nin milli yeməklərimizin dadı, ətri, qoxusu gələn səhifələri də vardır. Xanım nənələrimizin, gəlin analarımızın vaxtilə hazırladıqları bu yeməklərdən bəzisinin adı və dadı artıq unudulmaqdadır. Lakin bu məlumatlar bu gün belə Azərbaycan mətbəxini dünyada tanıtdırmaq üçün tutarlı mənbələrdən biri sayıla bilər. Firidun bəy “Bişmişlər, çörəklər və içkilər”

başlığı altında qədim Azərbaycan mətbəxinin ləziz yeməklərini uşaqlara, bütünlükdə öz oxucusuna çatdırır:

“Bişmişlər: aş, bozbaş, plov, çilov, dolma, küftə, qovurma, bozartma, kabab, lüləkabab, əriştə, umac, xəşil, halva, həliması, xingal, firni, qaysaba, dovğa, səməni halvası.

Çörəklər: yuxa, sac çörəyi, təndir çörəyi, lavaş, səngəz, fətir, şəkərçörəyi, qatlama, fəsəli, əyirdək, kətə, qoğal.

İçkilər: su, süd, qəhvə, şərbət, ayran, körəməz, gülməs, bulama” [6, s.33].

“Balalara hədiyyə”nin həmin səhifəsində yazılanlar bu günlər bizi bir millət kimi daha çox narahat edən məsələlərdə “oğru qonşularımız”a cavab vermək üçün də əsas verir. Kitabın hər bir səhifəsi əslində millətin yaddaşını oyaq saxlamaq, ona öz keçmişini, keçib gəldiyi yolu xatırlatmaq üçün bir yardımçı, “yaddaş kitabçası” rolunu oynamaqdadır. Bu cür qiymətli kitab, təbii ki, M.Ə.Rəsulzadənin diqqət və nəzərindən kənarda qala bilməzdi.

M.Ə.Rəsulzadə “Balalara hədiyyə” kitabına həsr etdiyi eyni adlı məqaləsində kitabı öz ilk övladı (1937-ci ildə Qazaxıstana sürgün edilib orada 8 yaşlı qızı İşvə ilə birlikdə donaraq dünyasını dəyişən) balaca Lətifə üçün alıb oxuduğunu da xatırladır: “Mənim Allah sizinkiləri də saxlasın, 3 yaş yarım bir Lətifəm vardır. Dünən “Balalara hədiyyə”ni alıb “Sayaçı sözləri” fəslindən “Nənəm a anaş qoyun...”, “Nənəm filan qoyun və i.a.” beytlərini oxudum. Qız çox sevdiyi gəlin-gəlin oyunundan, siçan və pişik oynucağından ziyadə bu şeylərə sevindi. “Ata, bir də oxu” deyər səhəri günü “Yenə də bənə nənəm qoyun oxu” deyər yaxama sarıldı.

Bittəb bu daha təzəcə dil açmış və hələ çox şeyi əqli irmiyəcək bir sənəddir. Bir-iki yaş daha böyük uşaqların “Balalara hədiyyə”dən alacağı zövqün dərəcəsini ölçmək üçün bifeil müşahidə etdiyim bu təcrübə yaxşı bir mizandır” [8, s.328].

Qeyd etmək lazımdır ki, “Balalara hədiyyə” Rəsulzadənin öz şəxsi həyatı haqqında kiçik məlumat əldə edə biləcəyimiz az sayda məqalələrindən biri kimi də qiymətlidir. Qızı Lətifə ilə bağlı sətirlər isə M.Ə.Rəsulzadənin həm də yaxşı müşahidəçi olduğunun göstəricisidir. O hətta öz həyatında, gündəlik məişətində qarşılaşdığı hər bir məsələyə bir yazıçı nöqteyi-nəzərindən qiymət vermiş və ən xırda detalların belə mahiyyətinə varmağa çalışmışdır. O, “Balalara hədiyyə”də millətləri bəşəriyyətin övladı kimi qiymətləndirir və folkloru millətin uşaqlıq çağıyla müqayisə edir. “Millətlər cahani-bəşəriyyətin birer övladıdır. Hər övladın sinni-səbəvət, şəbab və bülüği olduğu kimi, millətlərin də səbəvət, şəbab və bülüği vardır. El ədəbiyyatı bir millətin səbəvət dövrünün ədəbiyyatıdır. Bir uşaq necə dil açır və nə surətdə təkmil ediyordsa, ən nəhayəti qoca bir ailm oluyorsa, millət də öylədir. Əvvəlcə uşaqlıq aləmində oluyor. Get-gedə təcrübələr keçiyor və nəhayət, mütəməddin və mütəfənnin bir millət oluyor.

İnsan hər nə qədər təcrübəli, elmi və iqtidarlı olsa da, uşaqlığını təxəttür etmək, uşaqlıq həyatını təqdir etmək və mümkün olarsa, təkrar o həyatı-məsuda qayıtmağı arzu edər. Halbuki oraya qayıtmağın mümkün olmadığını da bilir” [8, s.327]. Bu yerdə Rəsulzadə millətlərin keçdiyi tarixi yolu necə asan, sadə, lakin mükəmməl, hər kəsə aydın olan bir şəkildə anladır. Keçmişə qayıtmağın mümkünsüz olduğunu olduqca təsirli bir şəkildə ifadə edir. Bu da onun bir publisist kimi qələminin gücünün göstəricisidir. Hər bir millətin öz folkloruna dönə-dönə müraciət etməsi, onu yaşatması da, yəqin ki, onun qayıda bilməsə belə, öz keçmişinə, keçdiyi yola boylanmaq, arxada qoyub gəldiklərini – ona əziz, doğma olanları heç olmasa xatırlamaqla əbədi yaşatmaq istəyi ilə bağlıdır. Bu məqamlar da “Balalara hədiyyə”

məqaləsində öz əksini tapır. “Diqqət olunubsa görülmüşdür ki, uşaqlarla avam böyüklər üləmadan daha ziyadə el ədəbiyyatına məbutiyyət göstərir və ondan zövq alıyır. Bu, təbiidir. Çünki əslində o ədəbiyyat millətin uşaqlıq və avamlıq dövrəsinə məxsusdur. Fəqət hər bir insanın həyatında öz uşaqlıq və avamlığındakı xəsaisi iləridəki böyüklük və alimlik həyatına necə icrayı təsir ediyorsa, bir millətin el ədəbiyyatı və o ədəbiyyatın təsvir etdiyi ibtidai həyatın dəxi o millətin rüşd və bəluğuna təsiri vardır. O ibtidai həyatın əsl əsasları və mətin təsirləridir ki, bizdə milli bir ruh vücuda gətirir. Münfəridən bir-birimizdən bir çox xüsurlarda ayrıldığıımız halda, aramızda yenə müştərəkən bir şey bulur və müctəmə bir halda yaşayırıq. İştə bu xüsurları nəzərə aldıqda uşaqlardakı milli tərbiyənin el ədəbiyyatının ehyası tərviçilə mümkün və müfid olacağı aşkar oluyur. Bu ədəbiyyat onların ruhuna, qəlbinə nüfuz ediyir, heç bir müəllimin izahına da möhtac olmuyurlar. Eyni zamanda da bu qədər asan bir surətdə anlaşılan bu ədəbiyyatdan zövq duyur, seviniyirlər” [8, s.328].

Uşaqlar və avam böyüklərin el ədəbiyyatına daha çox maraq göstərdiyini yazan Rəsulzadə fikirlərində haqlıdır. İnsan bəlkə ömrünün ən çox həmin dövrlərində daha çox səmimi, mənən daha təmiz, daha saf olur. El ədəbiyyatı da məşhur yazıçıların bəlli bir düzən verdiyi ədəbiyyatdan fərqli olaraq, sinədən qopan ahlər qədər səmimidir. Ona görə də həmin ünvanlarda özünə daha yaxşı yer tapmış olur. Bir həqiqət də vardır ki, uşaqlıq insan ömrünün ən unudulmaz, hafizəsinin ən güclü olan vaxtıdır. İnsan kiçik yaşlarında yaşadıklarını və öyrəndiklərini sonrakı yaşlarda yaşadıklarına və öyrəndiklərinə rəğmən ömrünün sonuna qədər unutmur. Heminqueyin “Qoca və dəniz”indəki Qocanın ömrünün son günlərində yalnız öz uşaqlığı ilə bağı anları xatırlaması bu gerçəyin ədəbiyyatdakı təsdiqidir. Uşaqlar məhz həmin vaxtda, yaddaşının hələ ağ kağız kimi olduğu zamanda dünyanı dərk və kəşf etməyə çalışır. Azyaşlı uşaqların gün ərzində ardı-arası kəsilməyən suallar vermələri də məhz bununla bağılıdır.

“Balalara hədiyyə” kimi kitablar uşaqların kitabla ilk təması, ilk tanışılığı kimi də çox dəyərlidir. Ona görə ki, bu, onların həm də mənəvi dəyərlər toplusu olan kitabla tanışlığıdır. Demək ki, kitab vasitəsilə dostluq, sədaqət, mərdlik, dönməzlik, yoldaşlıq kimi dəyərlərlə tanış olan uşağın bir insan kimi formalaşmasında belə kitabların rolu ölçüyəgəlməzdir. Çünki azyaşlılar axtardıqları bir çox sualın cavabını da həmin kitablarda tapırlar.

M.Ə.Rəsulzadə eyni adlı məqaləsində “Balalara hədiyyə”nin qüsurları haqqında da söz açır: “Əvvəla, el ədəbiyyatından alınan parçalar, mənə öylə gəliyr ki, bir az müəyyən bir mahal içində söylənən kimi alınmış da və bu parçaların sair tərəflərdə nə kimi təsir və təbəddülata uğradığına əhəmiyyət verilməmişdir ki, bu surətlə işin içinə xüsusiyyət daxil olmuşdur. Halbuki mənəcə, bu olmamaq üçün məzkur parçanın müxtəlif yerlərdəki işkali tədqiq olunub da ən müvafiq gələnə alınmalıydı” [8, s.328]. Rəsulzadənin məsələyə doğru yanaşdığı şübhəsizdir. Aydınır ki, xalq yaradıcılığı min illər boyu yol keçərək dildən-dilə, ağızdan-ağıza ötürülür. Bu həqiqəti təsdiqləmək üçün bütün Türk dünyasının ortağ dəyəri olan “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Koroğlu”, “Əsli və Kərəm” kimi dastanları xatırlamaq yetər. Bu da bir həqiqətdir ki, hər bir məmləkətdə dastanları, nağılları, bayatıları, xalq mahnılarını ilkinliyini, özəyini, mahiyyətini saxlamaq şərtilə öz əlavələri və öz şirin ləhcəsinə uyğun yaşadıb gələcəyə ötürür. Bu, həmin dəyərləri yaşatmağa xidmət edən məqamlardandır. Lakin hər mahalın, hər bölgənin ləhcəsini, yalnız özünün işlətdiyi, özünün anladığı sözləri ədəbiyyata gətirmək onu ədəbi dil cəhətdən

zəiflədir. Ədəbi dil normaları pozulursa, ədəbiyyat itirir. Bu baxımdan Rəsulzadənin iradı olduqca yerindədir. Lakin nə etməli ki, həmin dövrdə ədəbi dil hələ kifayət qədər formalaşmamış, böyük sınaqlar qarşısında idi. Rəsulzadənin bu məsələdə də uzaqgörənliyi, gələcək zamanlar üçün çalışıb-çarpışması oxucunu heyrləndirir. O, dil məsələsi ilə bağlı daha bir iradını da bildirir.

“Saniyə fəsil başlarının bir çoxunda nədənsə müəllif həzrətlərinin “Vəsli-qış”, “Tərif-i-məscid”, “Hekayəti-dəvə və eşşək”, “Kəlam-i-Xəstə Qasım”, “Hekayəti-qurd, çaqqal və şir”, “Hekayəti-dəvə və ilan və tısbağa” kimi türkcə olmayan tərkiblər işlətmələridir. Məncə, bu, kitabın böyük bir qüsurlu təşkil ediyor” [8, s.329] deyərək öz iradını bildirir. Çünki Rəsulzadə üçün dil məsələsi olduqca vacib və önəmli məsələlərdən biri və birincisi idi, o, bu yöndə mübarizə aparanların ön cərgəsində gedənlərdən idi ki, Firidun bəy Köçərli kimi böyük söz və düşüncə adamlarından, maarifpərvər ziyalılardan daha çox şey ummağı da anlaşılandır. Millətin balalarına elə ilk çağlardan, lap balaca vaxtından öz təmiz türkcəsində danışmağı öyrətmək lazımdır ki, sonradan bəlli problemlər yaşanmasın. Həmin dövrlərdə türk dilinin tədrisi ilə bağlı necə çətinliklər olduğunu xatırlasaq, Rəsulzadənin böyük hörmət bəslədiyi müəllimlər müəllimi Firidun bəy Köçərliyə öz iradında necə haqlı olduğunu sübut etməyə ehtiyac qalmaz. Lakin müəllif bu iradıyla yanaşı, kitaba böyük dəyər verdiyini də dönə-dönə ifadə edir.

“Bəli, “Balalara hədiyyə” kitabı balaca balaları olan hər bir evlinin daima stolu üstündə olması lazım, dünyalara dəyər bir kitabdır. Uşaqların əzbərdən öyrənərək qaba bir surətdə təkrarladıkları uşaq mahnıları, milli nəğmələr və ələlümüm el ədəbiyyatının uşaq zehninə yaxın olan nəfsi-nümunələri burada mövcuddur. Mühərriri var olsun, var olsun da, bu yolda bizə daha faydalı və daha mükəmməl əsərlər versin. Həm də zati-alilərinin bu əsəri və bu kimi əsərləri cavanlarımıza örnək olsun da, el ədəbiyyatının sair xüsusiyyətlərini toplamaq və bunları tədqiq və tənqih etməklə iştigal etsinlər” [8, s.328].

M.Ə.Rəsulzadə bu yerdə, yenə həmişəki kimi, çox önəmli bir məqama toxunur. “Firidun bəy Köçərlinin gördüyü bu vacib iş son olmamalı, gənc nəsil ədiblər, yazıçılar, tədqiqatçılar el ədəbiyyatı, folklorla bağlı nümunələri yığıb toplamaqda bu böyük ziyalının yolunu davam etdirməlidirlər” fikrini irəli sürür. El ədəbiyyatının tədqiqi, nəşri yeni yaranan ədəbiyyatın formalaşmasında da, milli təfəkkürün şüurlarda və düşüncələrdə özünə möhkəm yer salmasında da əvəzsiz bir vasitədir. O, böyük dəyər verdiyi ziyalı, vətən sevdalısı, müəllimlər müəllimi Firidun bəy Köçərliyə sonralar da unutmamış, mühacirətdə yazdığı “Azərbaycan Cümhuriyyəti” kitabının sonunda Azərbaycan qurbanlarından bir listədə mühərrir, üləma və müəllimlər sırasında Firidun bəy Köçərlinin də adını çəkmiş, bolşeviklərin qətlə yetirdiyi bu böyük ziyalını ehtiramla xatırlamışdır. “Köçərli Firidun bəy. Mərhum Firidun bəy Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini tədqiqilə yeganə məşğul bulunan qiymətdar bir mühərrir, müəllim və alim idi” [9, s.173].

Nəticə. M.Ə.Rəsulzadənin bir çox ziyalılar kimi, Firidun bəy Köçərli ilə məktubları, yazışmaları da olmuş, həmin məktubları Badisəba xanım Firidun bəyin şəxsi arxivinin bir hissəsi kimi qardaşı oğlu Mustafa bəy Vəkilovun evində saxlamışdır. Mustafa bəy 1937-ci ildə bolşeviklər tərəfindən həbs edilərkən həmin məktublar da məhv edilmişdir. Amma nə yaxşı ki, o qanlı-qadalı, ölümlü-itimli illərdə “Balalara hədiyyə”nin özü saxlanılmış, dünənimizdən sabahımıza ən dəyərli əmanətlərdən biri kimi bugünüməzə qədər gəlib çıxmışdır. Firidun bəyin özü də çox sevgiylə toplayıb hazırladığı bu kitab haqqında belə yazırdı ki: “Zənnimizcə, bu

məcmuəni hər kəs oxusa – böyük, ya kiçik – onun qəlbi açılıb xəndan olacaqdır. Balalar şad olacaq bu səbəbə ki, onda dərc olunan əsərlərin cümləsi onların dünyasındadır. Böyük adamların ürəklərinin açılmasına səbəb bu olacaqdır ki, onlar mütaliə əsnasında öz uşaqlıq vaxtlarını ixtiyarsız xatırlarına götürəcəklər. Bu isə qəlbi şad etmək, özlüyündə bir xidmətdir” [6, s.3]. Zaman keçdi, Firidun bəyin “Balalara hədiyyə”si 1972-ci, daha sonra 2013-cü ildə çap edildi. Firidun bəyin topladığı nağıllar, tapmacalar bu gün də vətən övladlarının marağına, dünyagörüşünün artmasına, düşüncəsinin formalaşmasına səbəb olduqca onun bir ziyalı kimi əməyinin, zəhmətinin, millət sevgisinin böyüklüyü və gələcək zamanlar üçün hesablandığı daha aydın görünür.

Akademik Rafael Hüseynovun da dediyi kimi, “Onun 1912-ci ildə dünyanı yeni duymağa, anlamağa başlayan Vətən uşaqları üçün yazdığı kitab “Balalara hədiyyə” adlanırdı” [5].

Onun ömrü boyu bir söz sərrafı kimi topladıqları, araşdırdıqları, yazdıqları isə yalnız balalara yox, babalara da dərslik, yaşarı sovqat olmaq gücündəydi, bu gün də həmin dəyəri saxlamaqdadır, əsrlərcə də saxlayacaq, zaman sovuşduqca o sərvətin sanbalı artacaq ki, azalmayacaq” [5, s.764]. Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin eyniadlı məqaləsi isə Azərbaycan ədəbiyyatının yorulmaz tədqiqatçısı Firidun bəy Köçərlinin millətin gələcəyi üçün qoyub getdiyi bu sərvətin özü qədər dəyərli bir mənbə olaraq qalacaqdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı müntəxəbatı (XIX-XX əsrlər). Bakı: “Nasir” nəşriyyatı, 2002, 636 səh.
2. Əhmədov, H. Maarif fədailəri. Bakı: ADPU, 2013
3. Firidun bəy Köçərlinin şəxsi arxivi. Bakı: “Nurlan”, 2005, 288 səh.
4. Firidun bəy Köçərli: şifahi və yazılı ədəbiyyat, Bakı: “Nurlan”, 2013, 180 səh.
5. Hüseynov, Rafael. “Söz heykəli”. Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2012, 816 səh.
6. Köçərli, Firidun. Balalara hədiyyə. Bakı: “Şərq–Qərb” Nəşriyyat Evi, 2013, 172 səh.
7. Nəbiyev, Bəkir. Firidun bəy Köçərli. Bakı: “Gənclik”, 1984, 288 səh.
8. Rəsulzadə M. Ə. Əsərləri. 2-ci cild. Bakı: “Şirvanəşr”, 2001, 528 səh.
9. Rəsulzadə M. Ə. Əsərləri. 1-ci cild. 2016, “Ol” prkt. 600 səh.
10. Sultanlı, Vaqif. İstiqlal sevgisi. Bakı: “Elm və təhsil”, 2014, 252 səh.
11. “Məişətimizə dair”// “Tərəqqi” qəzeti, 29 iyul 1909
12. “Zaqafqaziya”, 1910

Najiba Bagirzade

**Opinions of M.A.Rasulzadeh about Firidun bey Kocharli's
book "Gift to children"**

S u m m a r y

One of the most famous writers, folklorists indefatigable researchers of the history of Azerbaijani literature Firidun bey Kocharli's book "Gift to children" is one of the most valuable examples of Azerbaijani children's literature. The views of the great social and political figure, literary critic Mohammad Amin Rasulzadeh on this work, which attracted the attention of many literary critics, are very interesting. Mohammad Amin Bey, in his eponymous article on "Gifts to Children", emphasizes the importance of children's literature and appreciates that Firidun Bey has done very important and necessary work for the nation. Mohammad Amin Bey called "Gifts to Children" a "masterpiece" and noted that this work, which contains folk tales, proverbs and riddles, is an invaluable asset for the younger generation.

Nevertheless, M.A.Rasulzade also commented on this work, which he highly appreciated. Thus, the non-Turkish compositions in the work caused him to regret. It is clear that Rasulzade, who knew that the future of the nation depended on the education and enlightenment of the younger generation, also considered it important to develop his national thinking. Knowing the important role of the national language in this matter, Rasulzade noted this moment as a drawback of the book. This, of course, is due to the fact that he had higher expectations than Firidun Bey. In his article, he noted that it is important for both Firidun-bek and young people to continue this important work.

Mohammad Amin Rasulzade never forgot Firidun bey Kocharli and remembered with great respect the martyr of this person, who was killed by the Bolsheviks in exile. The article of the same name by M.A.Rasulzadeh about the book "Gifts to Children" is of great importance, as are the views of Muhammad Amin-bey both on Firidun bey Kocharli and on Azerbaijani children's literature.

Наджиба Багирзаде

Мнение М. А. Расулзаде о книге Фиридун бека Кочарли «Подарок детям»

Р е з ю м е

Книга «Подарок детям» видного литературоведа, фольклорова, неустанного исследователя истории азербайджанской литературы Фиридун бека Кочарли является одной из ценных образцов азербайджанской детской литературы. Размышления видного общественно-политического деятеля, литературоведа Мухаммеда Амина Расулзаде об этом произведении, которое привлекло внимание многих литературоведов, вызывает большой интерес. Мухаммед Амин бей в своей одноименной статье, посвященной «Подарок детям», подчеркивает важность детской литературы и ценит то, что Фиридун бек проделал очень важную и необходимую работу для нации. Мухаммед

Амин Бей назвал «Подарок детям» «шедевром» и отметил, что это произведение, в котором собраны народные сказки, пословицы и загадки, является бесценным достоянием для подрастающего поколения. Тем не менее М.А.Расулзаде также высказал свои замечания по поводу этой работы, которую высоко ценит. Таким образом, нетурецкие композиции в произведении вызвали у него сожаление. Понятно, что Расулзаде, знающий, что будущее нации зависит от образования и просвещения подрастающего поколения, также считал важным развитие своего национального мышления. Зная важную роль национального языка в этом вопросе, Расулзаде отметил этот момент как недостаток книги. Это, конечно, связано с тем, что он имеет более высокие ожидания, чем Фиридун бек. В своей статье он отметил, что как для Фиридун бека, так и для молодежи важно продолжить эту важную работу. Мухаммед Амин Расулзаде никогда не забывал Фиридун бека Кочарли и с большим уважением вспоминал мученика этого народа, убитого большевиками в изгнании. Одноименная статья М.А.Расулзаде о книге «Подарок детям» имеет большое значение, как и взгляды Мухаммеда Амин бея в отношении как Фиридун бека Кочарли, так и азербайджанской детской литературы.